

18.5.2004

37/4/03

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Ilkka Rautio

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteri Juha Haapamäki

KIELTÄYTYMISOIKEUS JA ALUSTAVA PUHUTTELU

1

KANTELU

Arvostelitte kirjeessänne keskusrikospoliisin ma. rikoskomisarion A:n menettelyä. Pyysitte tutkimaan erityisesti, toimiko A salassapitovelvoitteensa vastaisesti ollessaan todistajana Tampereen käräjäoikeudessa 12.6.2002. Lisäksi pyysitte tutkimaan, menettelikö A säännösten mukaan kuulustellessaan Teitä keväällä 1999.

3

RATKAISU

3.1

Tapahdumat keväällä 1999

Olette kertonut, että Teitä kuulusteltiin keväällä 1999 suoritetun kotietsinnän yhteydessä. Tähän perustuen arvostelette A:n menettelyä katsoen, että hänen olisi tullut ilmoittaa Teille asemanne esitutkinnassa ja siitä, ettei Teidän tarvitse kertoa isäänne liittyvistä asioista. Arvostelette vielä sitä, että tuosta kuulustelusta laadittua asiakirjaa ei annettu Teille tarkastettavaksi.

Kuten selvityksestä käy ilmi, kysymyksessä ei kuitenkaan ole ollut kuulustelu vaan ns. alustava puhuttelu. Poliisi ei voi aina heti päätellä, miten henkilö mahdollisesti liittyy tutkittavana olevaan asiaan ja ennen päätöstä henkilön kuulustelemista on varsin tavanomaista, että suoritetaan ns. alustava puhuttelu. Sen tarkoituksena on muun muassa selvittää, onko henkilöllä merkitystä esitutkinnan kannalta ja jos on, niin mikä hänen asemansa siinä on.

Alustavaa puhuttelua koskeva lainsäädäntö on niukkaa. Siitä on säädetty esitutkintalain (ETL) 38 §:ssä. Sen mukaan mitä tuon lain 24 §:n 1 momentissa ja 27 §:ssä on säädetty, koskee myös alustavia puhutteluja rikoksen selvittämiseksi.

ETL 24 §:n 1 momentin mukaan kuulusteltavaa on kohdeltava rauhallisesti ja asiallisesti. Tunnustuksen tai määrättyyn suuntaan käyvän lausuman saamiseksi kuulusteltavalta ei saa käyttää tietoisesti vääriä ilmoituksia, lupauksia tai uskotteluja erityisistä eduista, uuvuttamista, uhkausta, pakkoa taikka muita

kuulusteltavan ratkaisuvapauteen, tahdonvoimaan, muistiin tai arvostelukykyyn vaikuttavia sopimattomia keinoja tai menettelytapoja.

ETL 27 §:stä voidaan tämän kanteluasian kannalta todeta, että sen mukaan todistajan on totuudenmukaisesti ja mitään salaamatta ilmaistava, mitä hän tietää tutkittavasta asiasta. Jos hän kuitenkin olisi oikeudenkäynnissä oikeutettu tai velvollinen kieltäytymään todistamasta, ilmaisemasta seikkaa tai vastaamasta kysymykseen, jos tutkittavana olevasta rikoksesta nostettaisiin syyte, hän on oikeutettu tai velvollinen siihen myös esitutkinnassa. Tällainen todistajan kieltäytymisoikeus Teillä on ollut isänne epäiltyjä rikoksia tutkittaessa.

Totean ensinnäkin, että saadun selvityksen perusteella A:lla ei puheena olevassa tilanteessa ole vielä ollut edellytyksiä ilmoittaa Teille mahdollista asemaanne esitutkinnassa. Kun kysymyksessä ei ole ollut kuulustelu, ei siitä myöskään ole laadittu kuulustelupöytäkirjaa. A on kylläkin tehnyt keskustelustanne muistiinpanoja, mutta laki ei edellytä, että nämä muistiinpanot tulisi antaa tarkastettavaksi, kuten varsinaisen kuulustelusta laaditun pöytäkirjan osalta tulee tehdä. Näiltä osin asiassa ei ole tullut esiin virheellistä menettelyä.

Kieltäytymisoikeus

Muilta osin totean, että lain mukaan Teillä on oikeus kieltäytyä todistamasta asioissa, joissa isänne on asianosainen. Kotietsintä, jonka yhteydessä puheena oleva alustava puhuttelu tapahtui, tehtiin selvityksen mukaan tutkittaessa isänne epäiltyä rikosta. A kertoo selvittäneensä Teille alustavan puhuttelun merkityksen. Sen sijaan on ilmeistä, että Teille ei ilmoitettu kieltäytymisoikeudestanne.

Saaduissa lausunnoissa on vedottu siihen, että alustavia puhutteluja koskeva ETL 38 § ei tällaista ilmoitusta (alustavan puhuttelun osalta) edellytä ja että tämä on myös oikeuskirjallisuuden kanta. Nämä seikat pitävätkin paikkansa. ETL 38:ssä ei nimittäin viitata saman lain 29 §:ään, jossa säädetään kieltäytymisoikeudesta ilmoittamisesta kuulustelun yhteydessä ja ainakin teoksessa "Esitutkinta ja pakkokeinot" (Helminen ym. s. 335) on esitetty edellä kerrotun sisältöinen kannanotto.

Näihin seikkoihin nähden en katso, että A olisi menetellyt lainvastaisesti, kun hän ei ole kieltäytymisoikeudesta ilmoittanut.

Tämäntyyppiset tilanteet ovat kuitenkin ongelmallisia. Alustavassa puhuttelussa voi esimerkiksi tulla esiin seikkoja, jotka saattavat puhuteltavan lähisukulaisen syytteen vaaraan. Helminen ym. toteavatkin edellä mainitussa teoksessaan, että esitutkintaviranomaisen tulee alustavaa puhuttelua suorittaessaan kuitenkin ottaa huomioon todistajan asemassa olevan oikeudet ja velvollisuudet, vaikka ilmoitusvelvollisuutta (kieltäytymisoikeudesta) ei olekaan (m.t.s. 335). Korostankin, että alustavia puhutteluja ei saa käyttää lähisukulaisten kieltäytymisoikeuden murtamiseen. Tähän ongelmaan on kiinnitetty huomiota esim. korkeimman oikeuden ratkaisussa 1995:66, jossa poliisimiestä oli kuultu todistajana siitä, mitä epäillyn poika oli alustavassa puhuttelussa isänsä epäilystä rikoksesta kertonut. Poliisimiestä oli kuultu, kun syytetyn poika oli

käyttänyt kieltäytymisoikeuttaan. Korkein oikeus katsoi, että poliisimiehen kuuleminen syytetyn pojan alustavassa puhuttelussa kertomasta oli merkinnyt tosiasiallisesti kieltäytymisoikeuden murtamista ja että poliisimiehen kertomukseen ei olisi saatu nojautua näyttönä isän syyllisyydestä. Kun syytteen tueksi ei ollut esitetty muuta näyttöä, syyte hylättiin.

Tämäntyyppisissä tilanteissa onkin kysymys paitsi siitä, onko kieltäytymisoikeudesta ilmoitettu, myös ja itse asiassa erityisesti alustavan puhuttelun sisällöstä. Sen tulee käsitykseni mukaan rajoittua henkilön aseman selvittämiseen eikä tarkoituksena saa olla näytön hankkiminen. Kantelun liitteenä on osa A:n todistajankertomusta, jossa hän kertoo alustavan puhuttelun sisällöstä. Edellä laumani huomioon ottaen pidän erityisesti ongelmallisena sitä, että A kertoo kysyneensä Teiltä, että "mitä sä tiedät isäsi liiketoimista". Minun ymmärtääkseni juuri isänne liiketoimet olivat esitutkinnan kohteena. Tässä kohtaa onkin jo liikuttu alueella, joka kieltäytymisoikeuden kannalta katsoen on kyseenalaista. Tosin asian arvioimista vaikeuttaa se, että alustavan puhuttelun tarkasta kulusta ei ole saatavissa selvitystä. Kysymykselle voi sitä paitsi nähdä perusteita myös asemanne selvittämistä ajatellen. Minulla ei ole kaan aihetta epäillä, että A olisi alustavalla puhuttelulla pyrkinyt mitätöimään kieltäytymisoikeutta – selvityksessään hän toteaa, että sukulaisuussuhteenne otettiin esitutkinnassa huomioon.

Joka tapauksessa kieltäytymisoikeudesta tietämätön maallikko voi alustavassa puhuttelussa kertoa lähisukulaisensa asioista, joista hän tarkemmin ajateltuaan - ja saatuaan tietää kieltäytymisoikeudestaan - haluaisi vaieta. Tosin em. korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevän oikeusohjeen mukaan näin saatuja tietoja ei voida (poliisimiehen kertomana) esittää näyttönä oikeudenkäynnissä. Niitä voidaan kuitenkin käyttää esitutkinnan suuntaamiseen.

Mikään ei kuitenkaan estä sitä, että poliisimies kertoo kieltäytymisoikeudesta, vaikka laki ei siihen alustavan puhuttelun yhteydessä velvoitakaan ja vaikka henkilön asema esitutkinnassa ei vielä ole määriteltävissä. Itse asiassa tällainen menettely on mielestäni jopa suotava ainakin, jos kieltäytymisperusteen muodostava sukulaisuussuhde on tiedossa. Ilmoittaminen vähentäisi vaaraa siitä, että kuultava tietämättömyydestä tai huomaamattomuudesta kertoisi lähisukulaisensa syyllisyyttä tukevia seikkoja. Kysymyshän on absoluuttisesta todistuskeinokiellosta, mikä mielestäni korostaa sitä, että epäillyn lähisukulaiseksi tiedetyn henkilön alustavassakin puhuttelussa on syytä olla erityisen varovainen.

Kantelun tarkoittaman tapauksen osalta totean yhteenvetona, että A:n ei ole osoitettu menetelleen lainvastaisesti. Saatan kuitenkin hänen tietoonsa edellä esittämäni näkökohdat alustavan puhuttelun yhteydessä huomioon otettavista seikoista.

3.2

A:n menettely todistajana

3.2.1

Oikeusohjeita

Oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvun 23 §:n mukaan virkamies tahi julkista tehtävää tai asiaa toimittamaan valittu tai määrätty ei saa todistaa siitä, mitä hänen tässä toimessaan on salassa pidettävä.

Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (julkisuuslaki) 23 §:n mukaan viranomaisen palveluksessa oleva ei saa paljastaa asiakirjan salassa pidettävää sisältöä tai tietoa, joka asiakirjaan merkittynä olisi salassa pidettävä, eikä muutakaan viranomaisessa toimiessaan tietoonsa saamaa seikkaa, josta lailla on säädetty vaitiolovelvollisuus.

Julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaan salassa pidettäviä viranomaisen asiakirjoja ovat (jollei erikseen toisin säädetä) mm. poliisille ja muille esitutkintaviranomaisille ja viralliselle syyttäjälle sekä tarkastus- ja valvontaviranomaisille tehdyt ilmoitukset rikoksesta, esitutkintaa ja syyteharkintaa varten saadut ja laaditut asiakirjat sekä haastehakemus, haaste ja siihen annettu vastaus rikosasiassa, kunnes asia on ollut esillä tuomioistuimen istunnossa taikka kun virallinen syyttäjä on päättänyt jättää syytteen nostamatta tai kun asia on jätetty sikseen, jollei ole ilmeistä, että tiedon antaminen niistä ei vaaranna rikoksen selvittämistä tai tutkinnan tarkoituksen toteutumista tai ilman painavaa syytä aiheuta asiaan osalliselle vahinkoa tai kärsimystä tai estä tuomioistuinta käyttämästä oikeuttaan määrätä asiakirjojen salassapidosta oikeudenkäynnin julkisuudesta annetun lain mukaan.

Tuomioistuimen tulee valvoa, että asia tulee asianmukaisesti käsitellyksi eikä asiaan sekoiteta mitään siihen kuulumatonta. Todistajankuulustelussa tuomioistuimen tulee OK 17 luvun 33 §:n mukaisesti estää ilmeisesti asiaan kuulumattomat kysymykset. Sen lisäksi on vielä syytä huomata OK 17 luvun 28 §:n 2 momentti. Sen mukaan kun todistaja on oikeutettu kieltäytymään todistamasta tai vastaamasta johonkin kysymykseen, tulee puheenjohtajan ilmoittaa se todistajalle ja samalla muistuttaa, että todistaja, jollei hän tahdo käyttää hyväkseen tätä etua, on saman seuraamuksen uhalla kuin muukin todistaja velvollinen puhumaan totta ja sanomaan, mitä hän asiasta tietää.

3.2.2

Arviointia

Oikeudessa todistajana toimiminen on yleinen kansalaisvelvollisuus ja todistajana oikeudenkäynnissä kuultavaa poliisimiestäkin on lähtökohtaisesti tarkasteltava tästä roolista aiheutuvien velvoitteiden näkökulmasta. Todistajan lausumien merkityksen ja niiden johdosta tarpeellisten toimenpiteiden harkitseminen on ensi sijassa oikeuden tehtävä.

Tässä tapauksessa A:ta on kuultu todistajana kesken olevaa esitutkintaa koskevista asioista. Itse asiassa Tampereen käräjäoikeus on erikseen tehnyt päätöksen, jonka mukaan A:lla ei ole oikeutta kieltäytyä kertomasta siitä, mitä Te olitte poliisikuulusteluissa kertonut tietoisuudestanne eri yhtiöiden asioista keväällä 2000. Käräjäoikeus on myös todennut, että A oli "oikeutettu

kieltäytymään muilta osin poliisitutkinnassa käsitellyjä asioita koskeviin kysymyksiin". Näiltä "muilta osin" asia oli siten A:n harkittavissa – tietenkin lain puitteissa.

Tiedot kesken olevasta esitutkinnasta ovat salassa pidettäviä, paitsi jos on ilmeistä, että tiedon antamisesta ei ole julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaisia seurauksia, esimerkiksi että rikoksen selvittäminen vaarantuu.

Näiden tietojen salassapitovelvollisuus ei siis ole ehdoton. Harkintavalta tietojen antamisessa on esitutkinnan ollessa kesken poliisilla, tarkemmin sanoen tutkinnanjohtajalla. Tässä tapauksessa A on ennen todistajankuulusteluun selvittänyt tutkinnanjohtajan mielipiteen asiassa. Selvityksen mukaan tutkinnanjohtaja ei ole katsonut esitutkinnan keskeneräisyyden olevan esteenä todistajanlausunnolle.

Kun otetaan huomioon Tampereen kärjäoikeuden em. päätös ja tuomioistuimen prosessinjohtovalta sekä tutkinnanjohtajan kannanotto, en katso asiassa tulleen ilmi, että A olisi menetellyt poliisilain 43 §:n tai muutoinkaan vaitiovelvollisuutensa vastaisesti todistajana Tampereen kärjäoikeudessa 12.6.2002.

4

TOIMENPITEET

Kiinnitän rikosylikonstaapeli A:n huomiota kohdassa 3.1 alustavan puhuttelun toimittamisesta esittämiini näkökohtiin. Muihin toimenpiteisiin kantelu ei anna aihetta.

Kantelun liitteet palautetaan ohessa.